Archetype

Το αμερικανικό πρόγραμμα αυτοστέγασης (1947-51) και η

γέννηση της αντιπαροχής

Πάνος Δραγώνας - 11/12/2019

Βιβλιοκριτική

Κωνσταντίνα Κάλφα
Αυτοστέγαση, τώρα! Η αθέατη πλευρά της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα
Αθήνα: Εκδόσεις Futura, 2019, σ.104

Φαίνεται πως η δεκαετία του 1940 κρύβει μυστικά από τους ιστορικούς και μελετητές της ελληνικής πόλης. Η συγκεκριμένη περίοδος παρουσιάζει δυσκολίες στην προσέγγισή της λόγω των τραυματικών γεγονότων του εμφυλίου, που εξακολουθούν να προκαλούν τριβές ακόμη και σήμερα, 70 χρόνια μετά το τέλος του πολέμου. Κατά τη διάρκεια αυτής της δεκαετίας δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για τη συγκρότηση της μεταπολεμικής κοινωνίας και την παραγωγή της νεοελληνικής πόλης. Οι συνθήκες όμως κάτω από τις οποίες λήφθηκαν κρίσιμες αποφάσεις και διαμορφώθηκαν νέοι τρόποι ζωής, παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ανεξιχνίαστες. Μια σημαντική συμβολή στην αποσαφήνιση των γεγονότων τής περιόδου προσφέρει το βιβλίο της Κωνσταντίνας Κάλφα, με τίτλο "Αυτοστέγαση, τώρα! Η αθέατη πλευρά της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα". Η συγκεκριμένη έρευνα φέρνει στο φως μια άγνωστη, αλλά εξαιρετικά ενδιαφέρουσα πτυχή της αμερικανικής εμπλοκής στη μεταπολεμική ανοικοδόμηση, η οποία αφορά τόσο τα πρώτα προγράμματα παραγωγής στέγης όσο και την εισαγωγή των δυτικών προτύπων στη μεταπολεμική ελληνική κοινωνία.

Μέσα από συστηματική αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα, η Κάλφα τεκμηριώνει τη συμμετοχή κορυφαίων Αμερικανών εμπειρογνωμόνων στο έργο της ανοικοδόμησης της ελληνικής υπαίθρου. Η συνεργασία αυτή αποτέλεσε μέρος της αμερικανικής αποστολής βοήθειας προς την Ελλάδα από το 1947 έως το 1951, και αφορούσε την ανοικοδόμηση των οικισμών που καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου προγράμματος ήταν ότι προϋπέθετε τη συμβολή των ίδιων των χρηστών, οι οποίοι έκτιζαν τις κατοικίες κυριολεκτικά με τα χέρια τους. Αντί δηλαδή για ένα πρόγραμμα κεντρικής παραγωγής κοινωνικής κατοικίας, επρόκειτο για μια πολιτική «υποστηριζόμενης αυτοβοήθειας» στη στέγαση, η οποία περιελάμβανε παροχή τεχνογνωσίας, οικονομική ενίσχυση αλλά και ηθική υποστήριξη στους κατοίκους της υπαίθρου, ώστε να προχωρήσουν οι ίδιοι στην «εκ των κάτω» ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων οικισμών τους. Όπως εξηγεί το βιβλίο, η ιδέα της υποστηριζόμενης αυτοβοήθειας δεν επινοήθηκε ειδικά για την Ελλάδα, αλλά αποτελούσε μέρος μιας ευρύτερης πολιτικής στεγαστικής βοήθειας για όλο τον «αναπτυσσόμενο» κόσμο και ιδιαίτερα τις χώρες της Λατινικής Αμερικής, τη Νότιο Αφρική και την Ινδία.

Το πρόγραμμα αυτοστέγασης δεν αφορούσε βέβαια όλους τους πληγέντες του πολέμου αλλά τους λεγόμενους «συμμοριόπληκτους», τα θύματα δηλαδή περιοχών που είχαν ταχθεί με το μέρος του κυβερνητικού Ελληνικού Στρατού απέναντι στις αντάρτικες δυνάμεις. Πέρα από τη σημαντική οικονομική βοήθεια και την παροχή τεχνογνωσίας από κορυφαίους Αμερικανούς συμβούλους στην Ελλάδα, το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του προγράμματος επικεντρώνεται στην ιδεολογική ατζέντα και τις πολιτικοοικονομικές επιδιώξεις που αποκαλύπτονται μέσα από τα κείμενα και τις δηλώσεις των επινοητών του. Το βιβλίο εξηγεί, για παράδειγμα, τη σχέση μεταξύ της ιδέας της αυτοβοήθειας στη στέγαση με την επιθυμία για αυτοβελτίωση και το γενικότερο «σύστημα αυτοπροσπάθειας που ονομάζουμε καπιταλισμό». Άλλωστε, η επιθυμία της απόκτησης ιδιωτικής στέγης συνδεόταν άμεσα με την αποταμίευση και τη δυνατότητα συγκέντρωσης κεφαλαίου, που ήταν απαραίτητο για επενδύσεις. Δεν επρόκειτο λοιπόν για ένα απλό πρόγραμμα βοήθειας των θυμάτων του εμφυλίου, αλλά για μια συγκροτημένη επιχείρηση διαμόρφωσης ενός νέου «ήθους», το οποίο καθοδήγησε τη μετάβαση από τον παραδοσιακό τρόπο ζωής στα νεότερα δυτικά πρότυπα. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ακόμη το γεγονός ότι οι ίδιοι οι πρωτεργάτες του προγράμματος της αυτοστέγασης κράτησαν όσο μπορούσαν πιο αφανή τη συμβολή τους, αποφεύγοντας τη δημοσιοποίηση της παρουσίας τους στην Ελλάδα. Με τον τρόπο αυτό, η κοινή γνώμη έμενε με την εντύπωση ότι η ανοικοδόμηση προχωρούσε χάρη στις πρωτοβουλίες του ίδιου του ελληνικού λαού και της ιδιαίτερης «φύσης των Ελλήνων» που παραδοσιακά επιθυμούν να αποκτήσουν το δικό τους σπίτι, αγνοώντας τις ευρύτερες πολιτικοοικονομικές επιδιώξεις των Αμερικανών

ειδικών.

Η έρευνα της Κάλφα δεν περιορίζεται στην αποκάλυψη της υπόθεσης του αμερικανικού προγράμματος αυτοστέγασης. Ακολουθώντας τα βήματα του βασικού πρωταγωνιστή της περιόδου, που δεν είναι άλλος από τον Κωνσταντίνο Α. Δοξιάδη, το βιβλίο ανιχνεύει ορισμένες βασικές πολιτικές αποφάσεις της περιόδου που οδήγησαν στην έκρηξη της αντιπαροχής. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα επικεντρώνεται στο ιστορικό του ΚΗ' Ψηφίσματος, των μέτρων δηλαδή διευκόλυνσης της ιδιωτικής ανοικοδόμησης της Αθήνας και των άλλων μεγάλων ελληνικών πόλεων. Παρ' ότι δεν υπάρχει καμία ένδειξη αμερικανικής συμβολής στις πρωτοβουλίες που ενθάρρυναν την ανοικοδόμηση των πόλεων με βάση την αντιπαροχή, μέσα από τη μελέτη της Κάλφα καταγράφεται η επίδραση των επιτυχών αποτελεσμάτων του προγράμματος αυτοστέγασης στις πολιτικές αποφάσεις περί της παροχής κινήτρων για την επένδυση ιδιωτικών κεφαλαίων στην οικοδομή. Το βιβλίο παρέχει πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία, τα οποία διαφωτίζουν τον κρίσιμο ρόλο του Δοξιάδη κατά την περίοδο 1945-50. Ο Δοξιάδης εργάστηκε όσο κανένας άλλος για την ανοικοδόμηση της ελληνικής υπαίθρου, τόσο σε συνεργασία με τους Αμερικάνους όσο και ανεξάρτητα ως επικεφαλής κρατικών υπηρεσιών. Ταυτόχρονα όμως είχε καθοριστικό ρόλο στη λήψη πολιτικών αποφάσεων που ενθάρρυναν την οικοδομική ανάπτυξη των αστικών κέντρων. Ο Δοξιάδης φαίνεται πως συνειδητοποίησε τα οφέλη που θα έφερε στην εθνική οικονομία η τόνωση της οικοδομικής ανάπτυξης, πέντε χρόνια πριν από τη δημοσιοποίηση της γνωστής έκθεσης του Κυριάκου Βαρβαρέσου. Η προώθηση του ΚΗ' ψηφίσματος, το οποίο η Κάλφα αλλά και άλλοι μελετητές θεωρούν πλέον πως ήταν επινόηση του Δοξιάδη, άνοιξε ουσιαστικά τον δρόμο για την αστική ανοικοδόμηση, την έκρηξη της αντιπαροχής, και την εγκατάλειψη της πληγείσας ελληνικής υπαίθρου.

Υπάρχουν αρκετά κοινά στοιχεία μεταξύ του προγράμματος αυτοστέγασης των αγροτικών οικισμών και της αστικής ανοικοδόμησης με βάση την αντιπαροχή. Η ίδια η αντιπαροχή αποτέλεσε μια εξελιγμένη μορφή αυτοστέγασης σε αστική κλίμακα. Οι κάτοικοι μπορεί να μην έκτιζαν οι ίδιοι με τα χέρια τους -αν και κάποιες φορές συνέβαινε και αυτό- αλλά είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο στις διαδικασίες παραγωγής του αστικού χώρου. Επρόκειτο για μια διαφορετική μορφή «αυτοπροσπάθειας», η οποία επικεντρώθηκε στην επιθυμία απόκτησης ιδιωτικής κατοικίας, και την υιοθέτηση των δυτικών προτύπων διαβίωσης μέσα από την ασφάλεια του αστικού διαμερίσματος. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει το βιβλίο, η εξέλιξη αυτή αρχικά αιφνιδίασε τους Αμερικάνους ειδικούς. Σύντομα όμως κατανόησαν τα θετικά στοιχεία του ΚΗ' ψηφίσματος και διεύρυναν την προσέγγισή τους στο ζήτημα της αυτοβοήθειας στη στέγαση, αποδεχόμενοι ότι η προωθούμενη αυτοστέγαση θα μπορούσε να αφορά και τη δημιουργία νέων αστικών κατοικιών. Γνωρίζουμε άλλωστε σήμερα ότι η αντιπαροχή ήταν το μεγάλο «χωνευτήρι» που επέτρεψε τη συμβίωση των νικητών με τους ηττημένους του εμφυλίου, αλλά και την «αμερικανοποίηση» της ελληνικής κοινωνίας μέσα από την εισαγωγή τής μικροαστικής τάξης στον καταναλωτισμό. Παρ' όλα τα κοινά χαρακτηριστικά τους, θα ήταν παράτολμο να υποστηρίξουμε ότι υπήρξε άμεση σχέση μεταξύ αυτοστέγασης και αντιπαροχής. Η Κάλφα σωστά επισημαίνει πως πρόκειται για δύο διαφορετικά συστήματα με διαφορετικές επιδιώξεις. Για να τεκμηριωθεί η μεταξύ τους σύνδεση θα χρειαζόταν μια παράλληλη ανθρωπολογική μελέτη της σχέσης των «συμμοριόπληκτων» κατοίκων της υπαίθρου, που έκτισαν αγροτικά σπίτια με τα ίδια τους τα χέρια, με τους «κτίστες και τις νοικοκυρές» που δημιούργησαν τη μοντέρνα Αθήνα, όπως έχει περιγράψει διεξοδικά στο ομώνυμο βιβλίο της η Ιωάννα Θεοχαροπούλου. Αυτή είναι πιθανώς και μια έλλειψη της συγκεκριμένης έρευνας. Ότι δηλαδή οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές αυτής της δραματικής ιστορίας παραμένουν βουβοί και απρόσωποι, ως υποκείμενα ξεχασμένα ή και σβησμένα από την επίσημη ιστορία.

Όπως επισημαίνει και η ίδια η συγγραφέας στο τέλος του βιβλίου, υπάρχουν ακόμη ανοικτά ερωτήματα όσον αφορά την επίδραση του αμερικανικού ενδιαφέροντος στη διαμόρφωση των πολιτικών στέγασης, αλλά και τις γενικότερες συνθήκες που οδήγησαν στην έκρηξη της αντιπαροχής. Θα είχε ενδιαφέρον να μαθαίναμε περισσότερα για την τεχνογνωσία που παρείχαν οι Αμερικάνοι σύμβουλοι στον ελληνικό πληθυσμό. Σε μια εποχή που οι «εκ των κάτω» διαδικασίες σχεδιασμού και παραγωγής κατοικίας γίνονται ξανά επίκαιρες, θα ήταν σημαντικό να γνωρίζαμε περισσότερα τεχνικά στοιχεία για το πειραματικό πρόγραμμα αυτοστέγασης του 1940. Θα ήταν ακόμη χρήσιμο να κατανοούσαμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ο Δοξιάδης αποφάσισε να διευκολύνει την ιδιωτική ανοικοδόμηση, ενεργώντας σε βάρος των ιδεών και του σημαντικού έως τότε έργου του υπέρ της ανοικοδόμησης της υπαίθρου. Πέρα όμως από τα ερωτήματα που ανοίγονται για τη μελλοντική εξέλιξη της ιστορικής έρευνας, η αποκάλυψη του προγράμματος αυτοστέγασης αποτελεί μια ήδη σημαντική συμβολή στη διερεύνηση των συνθηκών μετάβασης της χώρας στη νεωτερικότητα. Η εξιστόρηση των πρώτων προσπαθειών δημιουργίας στέγης αποκτά ιδιαίτερη αξία, καθώς αποκαλύπτει τον τρόπο συνδιαμόρφωσης στοιχείων ταυτότητας που συχνά θεωρούνται δεδομένα -όπως η σχέση του Έλληνα με την

κατοικία-, από ευρύτερες οικονομοπολιτικές επιδιώξεις περίτεχνα συγκαλυμμένες. Φαίνεται πως ορισμένες πληγές πρέπει να ξυθούν προκειμένου να καταλάβουμε ποιοι είμαστε.

ΑΥΤΟΣΤΕΓΑΣΗ, ΤΩΡΑ!

Η ΑΘΕΑΤΗ ΠΛΕΥΡΑ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΦΑ

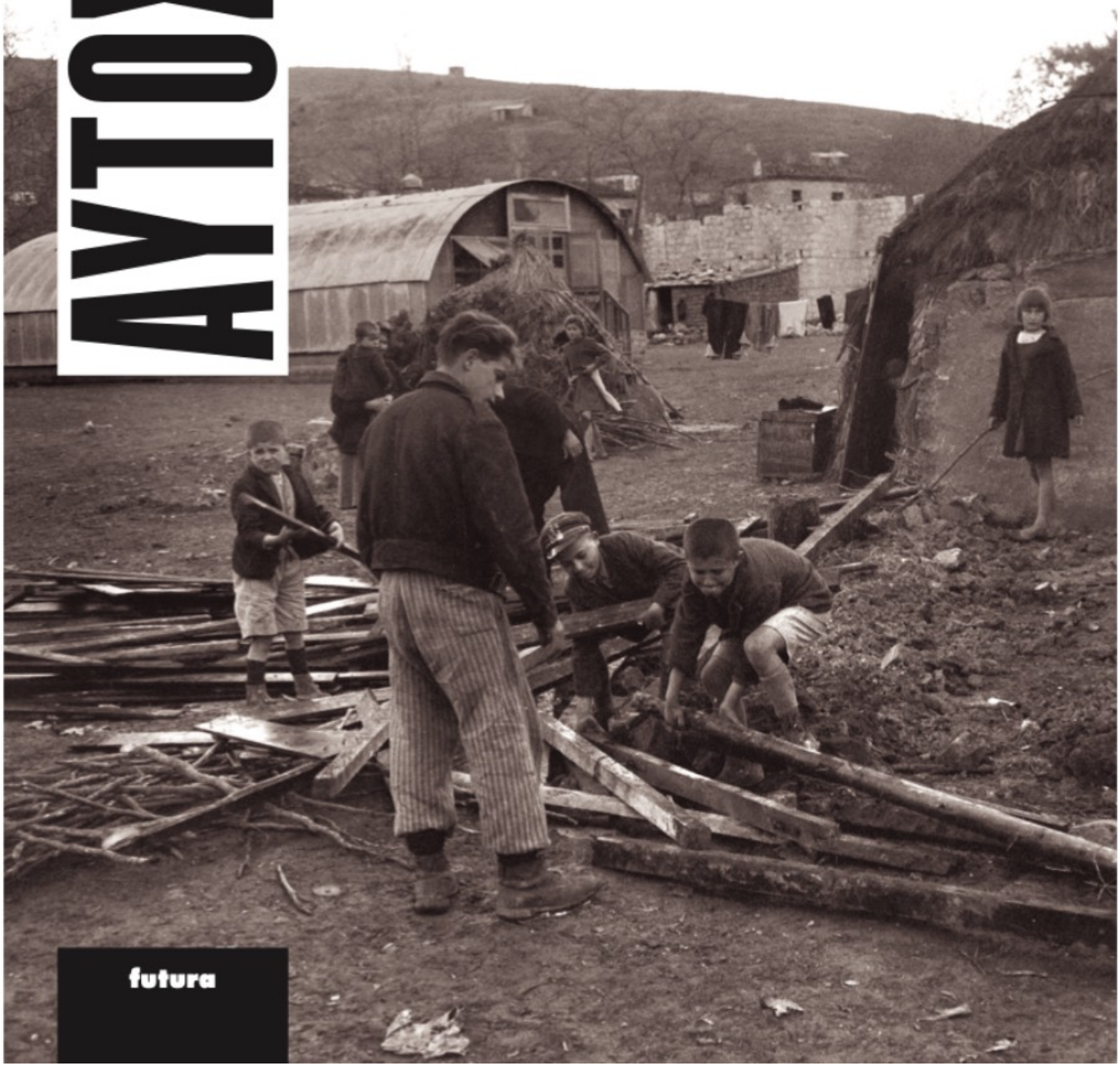

futura